

A TEMATIKUS TÖRTÉNETI KUTATÁSOK LEHETŐSÉGEI A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁRBAN

MŰHELYTANÁCSKOZÁS

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) a tudományos kutatások összehangolása érdekében *Források, nézőpontok, elemzések* címmel 2017. szeptember 5-én műhelytanácskozást tartott. A résztvevők 5–10 perces rövid hozzászólásaikban az alábbi főbb kérdésekre keresték a választ: 1) milyen témában látnak lehetőséget munka/témacsoport alakítására; 2) milyen kooperációban (az MNL-en és azon kívül) tartják ezt megvalósíthatónak; 3) melyek lennének egy kb. hároméves program fázisai; 4) milyen digitális adatbázisok kiépítését látják fontosnak; 5) látnak-e lehetőséget szponzorálásra, külső finanszírozásra? A sok esetben egymástól eltérő szemléletmód ellenére szinte minden felszólaló fontosnak tartotta a tematikus, problémacentrikus megközelítést, a közös gondolkodást, a kooperációt, az együttműködést.

Az alábbiakban kilenc hozzászólás szerkesztett változatát adjuk közre az elhangzás sorrendjében.

Ö. KOVÁCS JÓZSEF
(MNL, megyei főigazgató-helyettes)

A történeti összehasonlító kutatások lehetőségei (20. század)

Közelítésmód

A társadalom kifejezés alatt a legegyszerűbb módon az emberi együttélési formákat értem, amelyek kutatásában a legcélravezetőbbnek a tapasztalattörténeti és a mindennapok történetét előtérbe helyező megközelítést tartom. A politikai hatalmat és az uralmat firtató kérdésekre adott válaszok sokszor azért tükröznek félreértést, mert ebben az esetben az ember csak az intézményekre, a hatalmi elitre és az ideológiára koncentrál, és kevésbé vesz tudomást a társadalmi reakciókról. Több hozadéka van ezzel szemben annak az eljárásnak, amely a politikai hatalmat/uralmat és a társadalmat nem pusztán ellentétként és nem egy rangsor elemeként fogja fel. Ebben a megközelítésben fontosabbak lesznek azok a formák és gyakorlatok, amelyekben a cselekvők, a társadalom tagjai tudomásul veszik saját valóságukat, azt, ahol és ahogyan viselkedniük kell. Az előbbieket megfontolva, különösképpen a szovjet típusú rendszerek esetében, tovább haladhatnánk a politikai társadalomtörténet definiálásában, de most nem ez a feladatunk.

Egy társadalomtörténeti irányultságú vizsgálat esetében lényegében három módszertani tényezőt tarthatunk szem előtt: a visszatérő, szabályszerű jelenségek keresését és megnevezését; a változások irányának követését; valamint az összehasonlítás tudatosságát.

Az előbbieket értelmében felfogott társadalomtörténettől nem szakítható el az események vizsgálata. Sőt, teljes joggal beszélhetünk társadalomtörténeti eseményről, amelynek meghatározására a következőképpen teszünk kísérletet.

Egy elméleti célú megközelítés szerint az eseménynek három kritériumnak kell megfelelnie. Először is, a kortársak számára megrázónak és meglepetésszerűnek kell lennie, ami lényegében minden korábbi elképzelést felülmúl. Másodszor, ez a tapasztalat kollektív természetű, és annak ellenére képez egy közös kulturális mintát, hogy az embereknek természetes módon különbözőek a jövőbeli elvárásaik. Harmadrészt, az ilyen értelemben vett eseménynek – a pusztán történéshez képest – struktúrávaltoztató, hosszú távú következményei vannak, amelyeket a kortársak is egyértelműen érzékelnek.

Az összehasonlító regionális társadalomtörténet kiindulópontjai és társadalmi haszna

A lokális és regionális különbségek, kapcsolatrendszer bemutatása rendszerint csak az igényekben fogalmazódik meg. Ennek hazai megváltoztatásához szemlélet- és módszerváltoztatásra, intézményes szerveződésre van szükség, amelynek révén talán elkerülhetők – többek között – a mikro- és makrotörténetek hamis szembeállításának csapdái. Fontos azt is megemlíteni, hogy a kutatások hiánya miatt is, a magyar társadalomtörténeti összefoglalásokban nem, vagy alig jelenik meg a társadalom horizontális szintű ábrázolása, elemzése.

A Mályusz Elemérék idejében megbecsültebb szerepben lévő helytörténet alapvetően a településtörténettől, a néprajztól és a szociológiai-szociográfiai falukutatástól kapott indítást. 1945 után, a kommunista hegemonia miatt máig hatóan, a helytörténet elsősorban politikai, nevelési eszköz volt. Az ún. történeti segédtudományok jó részének elfogadhatatlanná és klerikalissá nyilvánítása is megnehezítette azt, hogy az általános történet és a helytörténet között dialógus alakuljon ki, azaz az utóbbi terület színvonalasabb művei máig nyúlóan csak ritkán kerülnek be a szakmai köztudatba.

A történeti összehasonlítások elméleti-módszertani előzményei közül az 1920-as évektől ki kell emelni a francia Marc Bloch, a német Otto Hintze és a belga Henri Pirenne véleményét. Bloch szerint itt a történeti megértés és magyarázat eszközének megerősítéséről, illetve továbbfejlesztéséről van szó, még pontosabban a hasonlóságok, a különbözőségek megállapításáról és lehetséges magyarázatáról is. A német Hartmut Kaelble diákoknak és a szakterület érdeklődői számára – főként német, francia, angolszász szakirodalom alapján – kiadott összefoglalójában azt írja, hogy a cél a talált különbségek és azonosságok *magyarázata* vagy *tipizálása*. A magyarázatnak és tipizálásnak is különböző céljai lehetnek: az első esetben általában egy nagyobb, közös összefüggésrendszerben igyekszünk megtalálni

vizsgálati témánkban az azonosságok és különbözőségek *okait*, míg a második esetben, a tipizálásakor inkább ugyanannak a problémának a különböző *belső logikáját* keressük egyes társadalmakban. Az összehasonlítás során elméletileg és gyakorlatilag is szükséges, hogy bizonyos megszorításokat alkalmazzunk, illetve tisztázzunk néhány kérdést, amelyek a következők: *idő, társadalmi dimenzió, tér, egy meghatározott ok, módszer*. A sorból kiemelve például a teret, megemlíthető, hogy a régiók, városok, falvak közötti történeti összehasonlítás igen ritka.

Ha az irányokat vesszük figyelembe, akkor alapvetően háromféle összehasonlításról lehet beszélni: *tematikairól, földrajziról és az oknyomozó elemzésről*. Ugyanilyen rendszerességgel sorolja fel Kaelble a történeti összehasonlítások kiindulópontok, szerzői szándékok szerinti típusait: az *analitikust, a felvilágosítót, a megértőt és az identitás-összehasonlítást*.

Jog- és tulajdonfosztás a vidéki Magyarországon a kommunista diktatúrában. Kutatási terv (MNL), 2018–2020, Czetz Balázs – Ö. Kovács József

A kutatás alapvető célja az, hogy azonos kérdésfelvetések és forráscsoportok alapján lokális és regionális (pontosabban megyei) miliőben tárja fel, illetve elemezze a kommunista diktatúra meghatározó állami döntéseit és azok hatásait, különös tekintettel a tulajdonfosztás kérdéskörére. A térben (néhány megye) és időben (1940–1960) átívelő kutatás során elsősorban a tulajdonfosztás, azon belül is kiemelten az ingatlanvagyon (javarészt házingatlan) erőszakos „elvétele”, annak rövid és hosszú távú hatásait vizsgálánk, az egyénre és a társadalomra egyaránt vonatkoztatva. Társadalmi státustól függetlenül, a korszakban az egyik legnagyobb értéket képviselő vagyonelem volt a lakóingatlan, amely egyrészt – nem csak anyagi értelemben – biztonságot jelentett, másrészt, tekintve, hogy nem volt könnyen mobilizálható, röghöz kötöttséget okozott.

SZEPESINÉ SIMON ÉVA

(MNL Országos Levéltára, főlevéltáros)

Oszmanisztikai kutatások lehetőségei a Magyar Nemzeti Levéltárban

A múlt század elején nem csupán a magyar, de a nemzetközi oszmanisztika fejlődésében is rendkívül fontos szerephez jutott az Országos Levéltár, ami annak volt köszönhető, hogy 1923-tól 1948-ig munkatársai között tevékenykedett a ma már a magyar defterológia atyjaként számon tartott Fekete Lajos professzor. Fekete Lajos 1936-ban levéltárosként aktívan közreműködött az isztambuli levéltárban őrzött oszmán kori levéltári anyag rendezési elveinek kidolgozásában, itthon és külföldön pedig egyaránt generációk nőttek fel az oszmán paleográfiai munkáin. Távozása után a levéltárban jelentősen visszaesett az érdeklődés a speciális, oszmán források vizsgálata és feldolgozása iránt.

Egy bő fél évszázaddal később újra áttekintve helyzetünket megállapítható, hogy az utóbbi időben újra rendkívül előnyös környezet alakult ki az MNL Országos Levéltárában (MNL OL) az oszmanisztikai kutatások számára. Ennek okai – a változások kronológiáját követve – a következőkben foglalhatók össze.

1) 2013 óta Sz. Simon Éva és Schmidt Anikó személyében két oszmanista is dolgozik az intézményben. Mivel az oszmán kori paleográfia sajátossága, a diakritikus pontozást gyakran elhagyó arab betűs írásmód rendkívül fontossá teszi a kontroll szerepét az oszmánli nyelvű források kritikai feldolgozása során, azaz a szakterületen fokozottan érvényesül a „több szem többet lát” elve, ez a szinte történelminek nevezhető pillanat feltétlenül kínálja az elmúlt időszakban háttérbe szorult oszmán-török nyelvű források nagyobb arányú feldolgozásának lehetőségét az intézményben. A közeljövő célkitűzései között ezért feltétlenül szerepelnie kell az MNL oszmánli nyelvű dokumentumkatasztere elkészítésének. A két, levéltárosi feladatait egyébként más területen ellátó szakemberből spontán megszerveződött témacsoport már eddig is sikeresen kamatoztatta a kialakult helyzetből származó előnyöket és lehetőségeket. Közreműködésükkel jött létre a Török Miniszterelnökségi Levéltár kezdeményezésére, nemzetközi összefogás eredményeként *A török-magyar kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól napjainkig a levéltári dokumentumok tükrében* című török-magyar nyelvű forráskiadvány, melynek magyarországi szerkesztését ők vállalták.

2) Egy másik fontos lehetőség 2014-ben nyílt meg a levéltár előtt azzal, hogy befogadta az OTKA K 108919 számú, *A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu defter) feldolgozása* c. pályázatot. Az Sz. Simon Éva vezetése alatt futó pályázatban pillanatnyilag az MTA BTK TTI három munkatársa, Hegyi Klára, Demeter Gábor és Sudár Balázs vesz részt. A projekt során a hódoltsági terület szandzsák-összeírásait, javadalombirtok-jegyzékeit, birtokadományozási-naplóit és államiadó-összeírásait gyűjtik össze és dolgozzák fel. A munka eredményeként egy olyan adatbázis jön létre, amely nemcsak oszmán-törökről magyarra fordított adatokat kínál a helytörténeti, családtörténeti, gazdaság- és népesedéstörténeti, valamint had- és közigazgatás-történeti kérdések vizsgálatához, hanem szorosan kapcsolódik az MNL OL-ban korábban készített összeírás-adatbázisokhoz (dika- és dézsmajegyzékek, urbáriumok, 1715., 1720. évi országos összeírások), és szerkezetileg is jól fedi azokat. Ennek az MNL OL-ban Záros Zsolt informatikus által kifejlesztett adatbázis-szerkezetnek a követése – a komparatív vizsgálatok elősegítése érdekében – a vidéki levéltárakban található összeírás-típusú iratanyagok feldolgozása esetében is javasolható.

A kifejlesztett relációs adatbázishoz kapcsolódik egy térinformatikai adatbázis is, melynek létrehozásában Dr. Kollányi László, a Szent István Egyetem Tájépítészeti és Településtervezési Tanszékének vezetője, illetve Kollányi Péter térinformatikus működött közre. A kutatócsoport célja – Engel Pál: *Magyarország a*

középkor végén című térképéből kiindulva – a hódoltság korának településföldrajzi változásait és birtokviszonyait bemutatni. Ennek érdekében az Engel-térképen még uradalomszintű térábrázolást településszintűre változtatták. Az így létrejött alaptérkép a szükséges módosítások végrehajtásával más korszakok vizsgálatánál és vizualizálásánál is remekül alkalmazható lesz (például a fent említett összeírások adatainak, vagy egyéb kataszteri kutatások eredményeinek vizualizálása esetén). A kidolgozott rendszernek az MNL OL-on belüli alkalmazásával a levéltár képessé válhat egy önálló, saját forrásain alapuló térképsorozat elkészítésére, mely elsődlegesen Magyarország településhálózatának fejlődését mutatja be a középkortól napjainkig, de a térkép számtalan egyéb adat megjelenítésére is alkalmas.

3) 2017-ben, amikor újra együttműködési megállapodás jött létre a Török Állami Levéltár és az MNL között, a kultúrdiplomácia is megerősítette az MNL-ben zajló oszmanisztikai kutatások háttérét. A megállapodás értelmében a felek kölcsönösen előmozdítják a Hungarica- és Turcica-kutatásokat és a levéltári dokumentumok másolatainak elkészítését a partnerállam nemzeti levéltárában, archivált dokumentumokról útmutatókat, nyilvántartásokat cserélnek, szakembereik technológiai kérdésekben rendszeresen konzultálnak, tudományos értekezleteket és kiállításokat szerveznek.

A fentiek alapján úgy látszik, hogy az elmúlt több mint fél évszázad sokszor sikertelen próbálkozásai után az MNL számára pillanatnyilag mind a nemzetközi háttér, mind a megfelelő számú szakember, mind a magyar történettudomány és a nemzetközi oszmanisztika számára is jelentős eredményeket ígérő projekt rendelkezésre áll ahhoz, hogy az oszmanisztikai kutatások területén ismét jelentősebb szerephez juthasson. Bízunk benne, hogy jól tudunk élni lehetőségeinkkel!

ERDÉSZ ÁDÁM

(MNL Békés Megyei Levéltára, főlevéltáros, igazgató)

A narratív források kínálta lehetőségek

A naplók, levelek, memoárok szinte minden levéltár forráskiadvány-sorozataiban felbukkannak. A narratív forrásokat, különböző nézőpontból ugyan, de meglehetősen komoly forrásértékkel bíró dokumentumoknak tekintik. A kutatók támaszkodnak rájuk az eseménytörténet rekonstruálásakor, mások – például Gyáni Gábor – úgy vélekednek, a narratív források nem az események, sokkal inkább a korabeli gondolkodásmód és mentalitás bemutatásának forrásanyagai lehetnek. A Hajnal István Kör konferenciái többször is megmutatták, hogy társadalomtörténeti szempontból milyen sokoldalúan lehet használni a narratív forrásokat.

A narratív források más szempontból is érdeklődésre tartottak és tartanak számot. A naplók, memoárok, alkalmi feljegyzések általában a levéltárak érdekes, a

közönség figyelmére számot tartó kiadványai közé tartoznak. Olykor a közismert szerző személye, máskor – például egy háborús napló esetén – a rögzített esemény garantálja az átlagosnál nagyobb figyelmet.

Mind a narratív dokumentumok forrásértékének, mind a közönség érdeklődésének arra kell indítania bennünket, hogy kiemelt figyelmet fordítsunk erre a forrástípusra. Segítheti az összehangolt kutatás elindítását az is, hogy e dokumentumtípusnak a szakmabeliek között is sok híve van, nem tűnik nehéz feladatnak egy ütőképes kutatócsoport felállítása.

Az első kérdés, hogy kik legyenek benne egy ilyen kutatócsoportban: az MNL határain belül, vagy az intézményi keretek átlépésével próbáljuk meg létrehozni a csoportot. Megítélésem szerint minden érv az intézményközi együttműködés mellett szól. A narratív források egy jelentős része nem közirat, ebből következően könyvtárakban, múzeumokban és magángyűjteményekben egyaránt találunk értékes forrásokat. Elég csupán az Országos Széchényi Könyvtár vagy az Akadémia kéziratárait említeni. Másfelől a szakmai kapacitás növelése, az érdekek összehangolása és ezen keresztül a forrásszerző képesség növelése ugyancsak a közös munka mellett szól.

Egy levéltári kutatási projekt elindításakor többnyire kiindulópontnak tekintjük a számba jöhető források teljességre törekvő feltárását, első lépésként különböző kataszterek vagy adatbázisok építését. Aligha kérdőjelezhető meg, hogy ez a helyes kiinduló pont, ám ezúttal én mégsem ezt javaslom. Az MNL egész intézményrendszerét átfogó nagy projektjei mellett – I. világháborús veszteséglista, reformáció emlékéve, 1956-os perkataszter, pártarchontológia – az intézmény nem sok újabb, teljességre törekvő kutatási programot tud vállalni. A narratív forrásokkal kapcsolatos munkák reálisan egy amolyan OTKA-kutatócsoport keretében végezhetőek eredményesen. Kulcskérdés, hogyan találjunk három-négy felkészült, a narratív források feldolgozásában jártas kollégát, akik között akad szervezőkészséggel és pályázatírói rutinnal rendelkező is. Egy-egy ilyen csoport elindításának feltétele a személyes energia, s ha sikerül az indulás, mód nyílik az intézményekben rejlő energiák megmozdítására. A kutatócsoportot célszerű úgy összeállítani, hogy tagjai minél nagyobb időintervallum narratív forrásaira lássanak rá, azaz a forrástípus időbeli változásait is meg lehessen mutatni.

A kutatócsoport magjának kialakulása után következhet a számba jöhető források áttekintése és bizonyos kutatási, szerencsés esetben publikálási irányok kijelölése. Hogy ezek melyek lesznek, az már nagymértékben függ a munkára vállalkozó kollégák érdeklődési körétől. Ezen a ponton a munkacsoport számára nyilvánoságot biztosíthat egy-egy jól megválasztott tematika köré szervezett konferencia, vagy még inkább a műhelybeszélgetések, műhelykonferenciák. Ezek a rendezvények a csoport tagjainak további rekrutációját is szolgálják. Itt már sokat jelenthet az MNL szervezete, hiszen egy-egy narratív források köré szervezett, érdekesnek ígérkező tematikus konferenciát bármelyik megyei levéltár, akár a jelenleg is elért

finanszírozási források terhére is, megszervezhet. (Egy ilyen rendezvénynek szívesen ad otthont akár már a közeljövőben is az MNL Békés Megyei Levéltára.)

A csoport összetétele után a kutatás, a kiadás tematikai köreinek kijelölése mellett az elsődleges feladatok közé tartozik a szöveg gondozási és közlési szabályok kialakítása. A közlési szokások ma az MNL-en belül is igen széles skálán mozognak. Napvilágot lát alig jegyzetelt, félig átírt szöveg éppen úgy, mint példás forrásszöveg-gondozáson átesett iratanyag. Ezen a téren sincs szükség különösebb újításra, a használatban lévő forrásközlési ajánlások – Benda Kálmán, *Fons*, egyes kritikai kiadások, például Kölcsey – szabályzata alapján kell rögzíteni a kutatócsoport által a különböző korszakból származó iratok esetében alkalmazott gyakorlatot.

A narratív forrásokkal dolgozó kutatócsoport munkájának a forrásfeltárás és a forrásközlés mellett értelemszerűen ki kellene terjednie a feldolgozásra is. A narratív források egy részén keresztül a múlt olyan színtereire pillanthatunk rá, amelyek a nagyközönség számára is érdekesek. A szakma követelményeinek messzemenő tiszteletben tartása mellett sem kellene lemondanunk arról, hogy a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére számot tartó munkákat írjunk. Például Nyáry Krisztián írásai szakmai oldalról bőven kapnak kritikát, de rendkívül népszerűek. A narratív forrásokban benne rejlenek az izgalmasan és színesen megírható történetek, meg kellene próbálni, hogy a mi tollunkon – vagy inkább képernyőnkön – kiformalódnak-e ilyenek? Megítélésem szerint égető szüksége volna a szakmának szélesebb érdeklődést kiváltó könyvekre.

Szándékosan visszafogottan fogalmaztam a számba jöhető forrásokat illetően. Elsősorban azért, mert egy ilyen, behatárolt kapacitással rendelkező, önkéntes együttműködésen alapuló kutatócsoport programja, tapasztalataim szerint, mindig a résztvevők személyes érdeklődése szerint alakul. Ha nem így történik, nagyon könnyen megakad a közös munka. Ennek ellenére két tematikát mégis megemlítek. Márki Sándor naplójának közlése kapcsán találkoztam azzal a sok ezer levéllel, amely a magyar történettudomány első nagy korszakának szereplői után maradt. Nagyobb részük még publikálatlan, feldolgozatlan. Historiográfiai szempontból különleges értékű források, talán érdemes lenne szisztematikus figyelmet fordítani rájuk. Egy ilyen kutatásban partnerek lehetnének a hazai történettudomány vezető intézményei.

A másik, komolyabb érdeklődésre számot tartó tematika, a hétköznapiok historikumának narratív forrásanyaga. Ezen a téren nagy lépéseket tett előre a Hajnal István Kör, ugyanakkor a lehetőségek szinte korlátlanok.

A rendelkezésre álló terjedelemben csupán néhány gondolatot vettem fel egy végtelenül nagy témával kapcsolatban. Az első számú kérdés, hogy összeáll-e egy négy-öt fős mag, amely elindít egy ilyen kezdeményezést, és amely élni tud az MNL vezetésének várakozásteljes támogatásával. A naplók, levelek és egyéb narratív források szakértői szívesen dolgoznak-e csoportban, vagy ki-ki inkább maga gondozza és publikálja a fontosnak tartott szövegeket? Magam úgy gondolom, akár egy intézmények között formálisan „intézményesülő”, jelentős eredményre képes kutatócsoport is kinőhet egy ilyen kezdeményezésből.

SZENDINÉ DR. ORVOS ERZSÉBET
(MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, főlevéltáros, igazgató)

Munkacsoport alakítása a kora újkori és újkori vármegyei és városi jegyzőkönyvek kiadására, módszertani kérdéseinek megvitatására

Azt hiszem, ebben a körben nem kell magyarázni, hogy a levéltári források közlése mennyire fontos részét jelenti szakmánknak, de azért engedjétek meg, hogy idézzem Jakó Zsigmond ide illő sorait is: „...a forrásközlés valójában magvetés. Megeshet, hogy a magvető maga nem éri meg az aratást, mégis bizonyos lehet felőle, hogy munkájának lesz eredménye, azt betakarítják, és annak valaki, aki az ő helyébe lép, egykor hasznát látja.”

Ha az MNL tagintézményei által végzett forráskiadást nézzük – számomra ez a reformációs projekt megyei köteteinél vált egyértelművé –, sajnos meg kell állapítanunk, hogy még mindig meghatározó jelentőséggel bírnak a kollégák több évtizedes gyakorlatai. Én magam is hajlamos voltam arra, hogy úgy közöljem a forrásokat, ahogy azt a magisztrátusi jegyzőkönyveknél megszoktam.

Ez a fórum lehetőséget teremt számunkra, hogy módszertani segítséget adjon, illetve egységesítse az MNL tagintézményeinek forrásfeltáró munkáját, hiszen amióta létrejött az MNL, számos olyan projektben vettünk részt, amelyek alapfeladatul tűzték ki az adott korszak, témakör forrásainak feldolgozását.

A magam részéről egy olyan munkabizottság létrehozását javasolnám, mely a vármegyei és városi jegyzőkönyvek kiadásának összefogását célozná meg. Ez a munka ugyanis a megyei intézményeknél több évtizedes múltra tekint vissza.

A vármegyei és városi jegyzőkönyvek kiadásának nagyszabású programja 1986-ban indult el az OTKA és a Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Osztálya támogatásával. A program célja a jegyzőkönyvek egységes szempontú feldolgozása, regeszta jellegű tartalmi feltárása volt. E jegyzőkönyvek ugyanis kiemelkedő forrásértékkel bírnak. Nemcsak a helytörténetnek, hanem az országos köztörténetnek, társadalom- és gazdaságtörténetnek, művelődés- és jogtörténetnek, a nyelvészetnek, valamint az irodalomtörténetnek is páratlan értékű, nélkülözhetetlen forrásait képezik. E becses forrásanyagot azonban csak kevesen tudják olvasni, így használni is, hiszen még a magyarul írt részek kiolvasása is nehézséget jelent. Ezért van szükség a tudományos kutatómunka elősegítése érdekében a jegyzőkönyvek kiadására.

E nagyszabású program eredményeként került sor Miskolc, Szeged, Gyöngyös, Szombathely, Sopron, Győr, Kecskemét és Esztergom városi jegyzőkönyveinek kiadására. A vármegyék közül Zala, Pest-Pilis-Solt, Zemplén, Abaúj, Torna, Gömör, Borsod, Szatmár, Vas, Győr, Nógrád és Sopron jegyzőkönyveinek regesztázására és publikálására.

Debrecenben a magisztrátusi jegyzőkönyvek kiadása jóval régebben indult, hiszen négy évtizedes múltra tekint vissza. A gondolat 1975-ben vetődött fel, ami-

kor a helyi történészek ki akarták adni Debrecen történetét öt kötetben. A kötetek fordítójának, Balogh Istvánnak nem volt könnyű dolga, hiszen csak az 1920-ban, a Történeti Társulat által kiadott utasításra támaszkodhatott. Jómagam közel 20 éve kapcsolódtam be a munkába, mégpedig az 1606. évi jegyzőkönyv fordításával. Az első fennmaradt jegyzőkönyv 1547-ből származik, és 1848-ig, kevés kivétellel, a többi is megtalálható levéltárunkban.

A jegyzőkönyvek feldolgozása azonban sajnos nem egységes elvek alapján történt, jóllehet az alapelvek megegyeztek. Úgy gondolom, hogy a munkacsoport egyik feladata lehetne egy olyan adatbázis készítése, mely az áttekinthetőség kedvéért számba venné a már kiadott kora újkori és újkori jegyzőkönyveket a következő adatokkal: a szerkesztő neve, a forrás megnevezése, évköre, a kiadványsorozat megnevezése, a kiadás helye, ideje, terjedelme, a forrásközlés módja. Számba lehetne ugyanakkor venni a folyamatban lévő és a tervezett forrásközléseket is.

Jóllehet a Művelődési Minisztérium már 1986-ban kiadta szabályzatát a jegyzőkönyvek feldolgozásának módjára vonatkozóan, s bár igen alaposan átgondolt szabályzatról van szó, a gyakorlatban azonban számos kérdés vetődött fel. Ezek tisztázására 2000-ben rendeztek konferenciát, ezt követően pedig több módszertani írás született, mégis jó lenne megvitatni a következő kérdéseket:

- Mit adjunk ki?
- Hogyan adjuk ki (teljes terjedelmű, részleges vagy kivonatos közlés)?
- Kiknek készülnek a forráspublikációk (tudományos, népszerű vagy tudományosan népszerű forrásközlés)?
- Milyen szabályok legyenek érvényesek a magyar, a latin és a német nyelven írt források közlésénél (betűhű vagy átíró közlés, központosítás, a szöveg tagolása, nagy- és kisbetűk használata, egybe- és különírás; rövidítések, számok, dátumok, keltezés írása, aláhúzások, kiemelések, hiány, rongálás vagy olvashatatlanság rész jelölése, íráshibák javítása)?

A kora újkori és újkori vármegyei és városi jegyzőkönyvek kiadásának MNL-szintű összefogása úgy vélem, igen nagy segítségére lenne nemcsak a már folyamatban lévő feltárásoknak, de talán ösztönzőleg hatna új sorozatok indítására is. E kiemelkedő értékű forrásanyag közlése ugyanis a magyar levéltárak értékmentő vállalkozása, hiszen e források közzétételével az egész magyar történetírásnak szolgálatot teszünk! Állományvédelmi szempontból is fontos kiadásuk, s még ennél is fontosabb, a kiemelkedő forrásanyag országos szakmai vérkeringésbe történő bekapcsolása.

SASFI CSABA

(MNL Szakmai Koordinációs Igazgatóság, főlevéltáros)

Társadalomtörténeti forráskataszter

Összeírások az MNL-ben a modern magyar társadalom kialakulása korából (1715 –1867)

A kataszter célja olyan számítógépes, részletes forrásnyilvántartás kialakítása, amely alkalmas a különböző provenienciájú, de azonos jellegű, szerkezetű és kapcsolódó tartalmú iratfajták, első körben a személyneveket tartalmazó összeírások MNL-szintű egybegyűjtésére, tartalmi feltárására és áttekinthetővé tételére. A kataszter lehetővé teszi e források adat-, illetve információtartalmának összekapcsolását és aggregálását. A kataszter létrehozása megoldást kínál arra a régi keletű dilemmára, amely az utóbbi évek egyik legjelentősebb szakmai vitáját is eredményezte (a vitaindító: Gyáni Gábor: A levéltári kánon és kutatói tapasztalat. *Levéltári Szemle*, 2008. 3. sz. 4–9.), vagyis miként lehet a számítógép felhasználásával olyan korszerű tematikus segédleteket készíteni, amelyek a források sokkal intenzívebb felhasználását és tartalmuk mélyebb kiaknázását teszik lehetővé. Ebben a vonatkozásban a tervezett kataszter széleskörű alkalmazási lehetőségeket kínál:

- a levéltári *munkában* (pl. digitalizálási terv, adatbázisépítés tervezése),
- a professzionális *társadalomtörténetben* (reprezentatív adatminták összeállítása pl. a történeti demográfiai projektek számára, valamint a mikroszintű elemzések forrásbázisának kialakítása, továbbá prozopográfia, elitek, társadalmi rétegek kutatása),
- a *hagyományos és a helytörténetírás* különböző műfajaiban (biográfia, család-történet, valamint helyi elitek és társadalmi csoportok kutatása),
- – és végül (de nem utolsó sorban) az egyre népszerűbb *családfakutatás, hobbitörténeti* kutatói tevékenység számára is. Utóbbi vonatkozásaiban jól illeszkedik a tervezett munkálat az MNL tudományos tervébe („A tudományos igényű család-, település- és iskolatörténeti kutatások”).

Döntő további érv a kataszter megvalósítás mellett, hogy az összeírások levéltári feltárásának nagyobb részét kiváló szakmai elődeink már elvégezték: a Levéltárak Országos Központjában (LOK) Balázs Péter és Vörös Károly kezdeményezésére 1956-ban indították azt a projektet, amelynek eredményei részben meg is jelentek a *Területi levéltárakban őrzött feudális kori összeírások jegyzéke I–III.* (Szerk.: Bácskai Vera, Budapest, 1965–1969) című kötetekben. (A LOK-projektről: Egy sokoldalúan hasznosítható forrástípus: az összeírások. Megjelent az MNL honlapján *A hét dokumentuma* c. rovatban, 2016. 04. 08.). Az országos összeírások közül pedig az 1715-ös és az 1720-as digitalizált formában *online* is hozzáférhető már a kutatók számára az *MNL adatbázisok online* alkalmazásban. Azonban az egykor

módszeresen és nagy gonddal összegyűjtött cédulaanyag tartalmának egy igen jelentős része nem került be ezekbe a kötetekbe. Ezek a cédulák, a tulajdonképpeni katalógus, rendelkezésünkre áll a LOK levéltári iratai között.

A tervezett kataszter forrástípusának, az *összeírásnak* a munkadefinícióját a következőképpen határozhatjuk meg: olyan, időről időre változó időszakonként (rendszeresen de nem folyamatosan), vagy alkalmilag készített különböző célú nyilvántartás, amely az összeírt személyeket nevük szerint tartalmazza. (Nem ide tartoznak a folyamatos regisztráció dokumentumai: anyakönyvek, törzskönyvek – bár ez további pontos elhatárolást és indoklást kíván). Az alapkritérium a személy-név és a minimális névazonosító adat (pl. lakhely, egyéb illetékességi település és megye) megléte az összeírásban. Ezek ugyanis lehetővé teszik a név szerinti adatkapcsolás (*record linkage*) műveletét, amely révén megsokszorozható az egyes dokumentumok adattartalmának információértéke, és így további módszeres lépések által valóságos történeti adatbank hozható létre.

A fentiek szerint meghatározott *összeírások főbb kategóriái* a következők:

- általános népösszeírások: lélekösszeírás, népszámlálás (és ennek változatai);
- privilegizáltak összeírásai: nemes, polgár, más kiváltságolt réteg;
- vallási és etnikai csoportok összeírásai: zsidók, cigányok stb.;
- úrbéri összeírás, tabellák;
- vagyoni és adóösszeírások;
- katonai összeírás, katonaállítási lajstromok;
- választói (virilis) összeírások.

Lényeges megkülönböztető tényező a források keletkezése: ezeket ugyanis országos, területi vagy helyi érvénnyel készítették, így az egyes összeírásoknak különböző adattartalmú, illetve adatpontosságú szintjei vannak. E szinteknek és változatoknak az MNL-szintű nyilvántartása, illetve összeillesztése is a kataszter kiemelt feladata lenne. A kataszter segítségével ilyen módon nagymértékben összekapcsolhatóvá válik az adatfajták országos, regionális és lokális dimenziója, ami által a nemzeti és a helytörténetírás eddiginél szorosabb kapcsolata jöhet létre, valamint ezen keresztül a nemzetközi összehasonlítások előtt is megnyílhat a tér a források megadott szempontok szerinti pontos kiválasztásával.

További lényeges szempont az is, hogy a szóban forgó összeírások jelentős része korábban mikrofilmezésre került, ezek többes példányainak felhasználásával az összeírások tartalmának szisztematikus meghatározása széles hozzáféréssel megkezdhető és jórészt elvégezhető. Az érdemi hasznosítás és a mind hatékonyabb felhasználás természetesen a már létrejött digitális állományokkal és adatbázisokkal való összekapcsolás révén biztosítható, a kiépítés alatt álló névterek pedig kiemelt szerepet kapnának mindebben. Mindenképpen említenünk szükséges azt is, hogy egyéb irattípusok, mint például az Erdész Ádám által nemrég említett (személyes)

narratív források – a fentiekhez hasonló rendszerű – tematikus kataszterének létrehozásával a kutatási irányok a személyes dimenzió felé is megnyílhatnak.

A kataszter létrehozásának főbb feladatai és egyes szakaszai:

- a korabeli adatgyűjtés eredményeinek, a LOK-os katalóguscéduláknak a rendszerezése és számbavétele, a korabeli jelzetek ellenőrzése, a hiányok megállapítása;
- az adatbázis-struktúra, a tartalom szabványos (metaadatok általi) leírásának kialakítása;
- az adatok feltöltése, egységesítése, homogenizálása;
- az adatbázis visszaellenőrzése (OL és megyei szinten), a LOK-os project lezárulása óta azonosított, valamint az 1848–1867 közötti összeírásokkal való bővítése, az egyes mikrofilm, digitális változatok jelzése;
- a keresőfelületek kialakítása, az egyes típusok forrástani leírása (felhasználói bemutatása), egyéb tájékoztató tartalmak és a forráskritikai szakirodalom megadása;
- az egyéb nyilvántartási rendszerekhez és digitális tartalmakhoz való kapcsolódások létrehozása.

A társadalomtörténeti kataszter fenti koncepciójának megvalósítása, projektte alakítása természetesen jelentős erőforrást igényel. Ezek a szokásos pályázati forrásokból jó eséllyel biztosíthatók. Ugyanilyen fontos azonban a koncepcióval kapcsolatos észrevételek, vélemények, elképzelések összegyűjtése és megvitatása. Különösen a megyei kollégák ez irányú aktivitása lenne fontos, hiszen az elképzelés a teljes MNL-iratanyagra vonatkozik. Terveink szerint, mintegy kísérleti munkaként, csak egy forrástípusra, a nemesi összeírásokra korlátozva szeretnénk egy részleges, 5–6 megyére terjedő összehasonlító forrásfeltárást és értékelést elvégezni. Ehhez már jelentős eredmények és színvonalas számítástechnikai alkalmazások állnak rendelkezésre (pl. a *Zala megye nemesi kataszterei 1790., 1829., 1845.* című, példa értékű adatbázis). E munka során a forrásfeltárást-értékelést és a forráshasznosítás terén nyert eredmények mellett a forráskataszter egészének létrehozásához szerezhetünk érdemi tapasztalatokat.

CZETZ BALÁZS

(MNL Fejér Megyei Levéltára, főlevéltáros, igazgató)

A 20. századi forrásgyűjtemények összeállításának problematikája a megyei levéltárak iratanyaga alapján

A levéltárak egyik alapfeladata az őrizetükben lévő iratanyag tartalmát, használatának módját széles körben ismertté tenni.

Az elmúlt évek politikai változásai lehetőséget teremtettek arra, hogy az eddig zárt, vagy korlátozott mértékben kutatható levéltárak, pártarchívumok iratanyaga hozzáférhetővé válhasson. Megindultak azok a kutatások, amelyek eredményeként számos, a közelmúlt történelmével foglalkozó tanulmány jelent meg. Ezzel párhuzamosan – főleg a levéltárak munkatársainak köszönhetően – számos dokumentumkötet látott napvilágot, amelyekben a válogatás során a korábbi gyakorlattól eltérően, nem politikai szempontokat vettek figyelembe, hanem a rendelkezésre álló iratanyag alapján – amennyire lehetséges – teljes és hiteles képet igyekeztek festeni az elmúlt ötven év történelméről.

A válogatás nehézségei után jelentkezik a kiadásra való előkészítés, annak minden buktatójával együtt. A Magyar Történelmi Társulat 1920-ban megjelent forráskiadási szabályzata alapjaiban nem elavult ugyan, ám értelemszerűen nem minden részletében felel meg a 20. századi források kiadása esetében. Az elmúlt 80 év során születtek az egyes részterületekre vonatkozó forráskiadási szabályzatok, ajánlások, valamint 1999 decemberében Budapest Főváros Levéltára és a Magyar Történelmi Társulat szervezett ebben a témakörben tudományos konferenciát, így azt is mondhatnánk, hogy ez a kérdés minden tekintetben szabályozott. A könyvesboltokba kerülő dokumentumkötetek eltérő színvonala bizonyítja, hogy a gyakorlatban ez egyáltalán nincs így.

A pártiratok forrásközlését segítő, a *Tájékoztató a Magyar Szocialista Munkáspárt archívumai számára* című kiadvány 1986-ban tematikus számmal jelentkezett a témakörben, és a kiadványban megjelent egy forrásközlési útmutató is. Az ebben foglaltak – eltekintve a politikai helyzet ihlette részekről – kisebb-nagyobb korrekciókkal akár a mai napig használhatóak lehetnének. Ebben is, és az azóta megjelent valamennyi forráskiadási szabályzatban felhívják a közlő figyelmét arra a fontos tényre, hogy a szöveghű kiadás nem jelenti egyben azt is, hogy betűhíven kell közölni a dokumentumokat. A szöveget mindig az érvényben lévő helyesírási szabályok figyelembevételével kell megjelentetni.

A korszakkal foglalkozó összes történész számára jól ismert tény, hogy a vizsgált időszak forrásbázisa nemcsak rendkívül széles spektrumú, hanem igen nagy terjedelmű is. A szocialista kor megyetörténetével foglalkozó történészeknek – a témától függően eltérő mélységben – kutatniuk kell a közigazgatási iratokat (alispán, főispán, majd a tanácsi korszakban a megyei tanács iratanyaga), a párt és „szatellit” szerveinek (tömeg- és ifjúsági szervezetek, szakszervezetek stb.) iratanyagát, a gazdasági szervek (vállalatok, szövetkezetek, a szocialista ipar) iratait, az államigazgatás és a jogszolgáltatás területi szerveinek iratait, illetve az intézmények iratanyagát is. A nehézséget érzékeltető, álljon itt néhány adat az iratanyag mennyiségéről: az MDP dokumentumainak a Fejér Megyei Levéltárban őrzött terjedelme 23,76 iratfolyóméter (ifm.), az MSZMP iratanyagának terjedelme 506 ifm., míg a megyei tanács iratanyaga 1950 és 1990 között meghaladja az 1383 iratfolyómétert. Látható, hogy bár a fenti adatok a teljes iratmennyiségre vonatkoznak (így a vezetőtestületek iratait éppúgy tartalmazzák, mint a választott szervek, illetve az

apparátus dokumentumait), mégis elmondható, hogy hatalmas terjedelmű iratanyagról van szó, melyet áttanulmányozni (még csak a vezetőtestületek szintjén is) óriási munka. Ezt a feladatot veszi, veheti le a kutató válláról egy jól összeállított dokumentumgyűjtemény, amely tulajdonképpen a válogatás, feldolgozás munkafázisát részben vagy akár egészében is elvégzi, így a használók részére már csak az értékelés és hasznosítás „öröme” marad. Természetesen nem lehet minden esetben mindenki elvárásainak megfelelni, ám a dokumentumkötet jó kiinduló alapot jelenthet azok számára is, akik csak egy-egy részterület alaposabb kutatását tűzték ki célul.

A forrásmunkák, dokumentumkötetek azonban – a technikai fejlődésnek hála – ma már nem kizárólagos eszközei az eredeti dokumentumok nyilvánosságra hozatalának. Akárcsak Nyugat-Európában vagy a tengerentúlon, Magyarországon is figyelemreméltóan örvendetes folyamatok indultak meg az utóbbi években a levéltárügy berkein belül. Az MNL például intenzív digitalizációs munkába kezdett, melynek eredményeként az MDP és az MSZMP vezetőtestületeinek jegyzőkönyvei digitalizált formában a levéltár honlapjáról szabadon (illetve a személyiségi jogok betartása miatt bizonyos oldalak korlátozva) elérhetővé váltak. Ezzel a lépéssel az internetkapcsolattal rendelkező kutatók a levéltártól függetlenül, akár az otthonukból tanulmányozhatják a fent említett szervek jegyzőkönyveit.

A Magyar Levéltári Portálról, illetve a *Hungaricana* közgyűjteményi portálról is elérhető egy adatbázis, amely főként az MSZMP fővárosi és megyei vezetőtestületi iratanyagait tartalmazza.

Kétségtelen, hogy ezek a lépések nagyban megkönnyítik a korszakkal foglalkozó történészek dolgát, ám a korlátlan 24 órás hozzáférés sem oldja meg azt a problémát, amit a hatalmas iratmennyiség okoz. A digitalizált iratanyagot ezzel a lépéssel csak hozzáférhetővé teszik (ami a félreértések elkerülése végett hatalmas teljesítmény), ám további magyarázatot, jegyzetet, segítséget nem nyújtanak (nem is nyújthatnak, hisz nem ez a cél) hozzá. Ezt figyelembe véve nehéz azokkal egyetérteni, akik a digitalizálás tömeges megjelenésével a nyomtatott dokumentumkötetek létjogosultságát megkérdőjelezzik. Végigtekintve az utóbbi években megjelent nagyszámú forráskiadványon, látható, hogy ezzel mások sem tudnak teljes mértékben egyetérteni. Valóban továbbgondolásra érdemes azonban – hosszabb távon bizonyosan – a papíralapon történő megjelentetés létjogosultsága. A számítástechnika és a digitális technika látványos fejlődését nézve bizonyosra vehető az új technológiák, módszerek záros határidőn belüli megjelenése a forráskiadás terén is, amelyek aztán módszertani problémák egész sorát vonják majd maguk után.

KÁLI CSABA

(MNL Zala Megyei Levéltára, főlevéltáros, igazgatóhelyettes)

Párt/állam archontológia

Az archontológia, és nem mellesleg a prozopográfia, tipikusan olyan segédtudományai a történettudománynak, amelyek művelésére jórészt a levéltárosok predesztináltak. A műfaj a társadalomtörténetnek hű szolgálója/szolgálóleánya, ami nem mindig hálás feladat, hiszen az archontológus munkája nem egyszer csak egy-egy lábjegyzetben vagy a köszönetnyilvánításban jelenik meg. Hála azonban az elmúlt évtizedek informatikai fejlődésének, az adatbázisok révén önálló és újszerű életet élhetnek az archontológiai adatsorok, amelyek egy-egy integrált adatbázisban, a kereshetőség és nem utolsósorban a kombinatívabb adatszoportosítás révén lényegesen több mindent feltárhatnak, új minőségeket jeleníthetnek meg a kutatók, a történészek számára.

A hazai levéltárak kiadványai, illetve újabban az *offline* és még inkább az *online* elektronikus adatbázisok között számos, témába vágó munkát találhatunk. Sajnos több esetben érződik ezeken a szigetszerűség, a szeparáltság, amit már egy évtizeddel ezelőtt is joggal kritizáltak részben a szakma művelői, részben pedig e termékek felhasználói. Az adatsorok vagy egy-egy tisztséget prezentálnak hosszabb-rövidebb időterminusban, de az sem ritka, hogy egy nagyobb korszak – akár ezredévet is felölelő, megcélzó – szélesebb grémiumát, mint például a megyei tisztségviselőket mutatják be. Az elmúlt évtizedekben, de nem túlzás évszázadokat sem említeni, számos tematika mentén készültek archontológiai adatsorok, adatbázisok. Ezek között említhetjük az egyházi méltóságokat, egyetemi vezetőket, vagy éppen a települések és különböző közigazgatási egységek, jellemzően – ahogy említettem – a megyék tisztviselői/tisztségviselői rangsorait.

Ebbe a sorba, az ismert körülmények miatt, hosszú ideig nem illeszkehdhetett bele a 20. század második fele hatalmi/közigazgatási/intézményi vezetőinek hasonló, archontológiai jellegű adatsora. Különösen igaz volt ez az állampárti vezetőkre, azon belül is az MKP, MDP és az MSZMP vezető funkcionáriusaira. Az elmúlt évtizedekben azonban amellet, hogy az érintett iratanyagok levéltárba kerültek, számos esetben már ezek feldolgozása is megtörtént. Ez több helyütt igen jó minőségű segédletek létrehozását segítette elő, sőt a téma szempontjából szóba jöhető források közül a legfontosabbak, a vezetőtestületek jegyzőkönyveinek digitalizálása is beindult.

Összefoglalómban azonban nem a pártarchontológiáról szeretnék gondolatokat megosztani, azért sem, mert ennek országos szintű, egységes kimunkálása folyamatban van, hanem annak egyfajta komplementer párjáról, a tanácsi vezető tisztviselők archontológiájáról. Jelen pillanatban már rendelkezésre áll azon adatbázis-program, a névtér, amelynek segítségével több, korábban fennálló probléma is kiküszöbölhető. Először is nem kell mindenkinek önálló programot fejlesztenie sok pénzből, gyenge hatékonysággal. Az MNL kínálta lehetőségek révén, egységes

szempontok alapján, záros határidőn belül lehetőség nyílhat egy tanácsi archontológia-adatbázis létrehozására. Ennek az egyik legfőbb értéke éppen abban rejlik, hogy a megadott keretek között minden megyei adatsort meg lehetne jeleníteni ebben az adatbázisban, ami lényegesen többet ér, mintha mindenki, de külön-külön adná ki vagy mutatná be papíron/*offline/online* a saját rangsorát.

Ennek a metodikának az értékesebb voltát több oldalról is könnyű belátni. A korszak jellegzetes fluktuációja, a „kádérforgó”, különösen a szocialista kor első terminusában, meglehetősen nehezé teszi az archontológus munkáját. Gyakorta előfordul, hogy egy-egy megyében csak pár évet, vagy még annyit sem töltött el az adott vezető, így amennyiben elkerült onnan, az adott megyei levéltár munkatársa számára sokszor követhetetlen a további sorsa, tehát sok lezáratlan, mozaikos életpálya jelenik meg. Ezzel szemben a névtér program használatának, mégpedig közel egyidejű használatának köszönhetően, a bevitt adatok jól kiegészítik egymást, különböző kollégák által folytatható egy adott életpályája felrajzolása, így automatikusan egy helyre rendeződnek az egy személlyel kapcsolatos adatok. A másik probléma, amit kiküszöböl a névtér program használata, abból következik, hogy a tanácsi káderek sokszor „csereszabatosak” voltak a pártkáderekkel vagy éppen a vállalatiakkal, esetleg egyéb intézmények vezetőivel, így a már korábban bevitt adatok, például a már említett pártarchontológia révén szintén jól illeszkednek egymáshoz, segítve a teljes életpálya bemutatását.

Véleményem szerint első körben a következő tisztségeket – napra pontos tagolásban – kellene/lehetne reálisan felvinni a programba: megyei tanács végrehajtó bizottsága elnöke/tanácselnök; megyei tanács elnökhelyettese; megyei tanács végrehajtó bizottsága titkára; megyei tanács osztályvezetői; járási tanács végrehajtó bizottsága elnöke/tanácselnök; járási tanács elnökhelyettese; járási tanács végrehajtó bizottsága titkára; járási hivatal elnöke; járási hivatal elnökhelyettese.

Tekintettel arra, hogy 2020-ban lesz a 70. évfordulója a tanácsrendszer bevezetésének, erre a történelmi tényre alapozva véleményem szerint reálisan el lehetne készíteni egy országos tanácsi archontológiát.

Felhasználva a névtér program adottságait és a jövőben egyre bővülő adatállományát, több lehetőség is kínálkozik a későbbi továbblépésre, melynek tárháza lényegében kimeríthetetlen. Csak a tanácsi archontológiánál maradván, idővel akár szervezeten, akár spontán módon, de mind horizontálisan, mind pedig vertikálisan is lehetséges a bővítés. Az adatbázist ki lehetne egészíteni a városok, sőt a községek adataival, illetve alsóbb tisztségviselőket is fel lehetne venni. A másik továbblépési irány lehet az időbeni kiterjesztése a megyei archontológiának, vagyis haladhatunk akár előre az időben, az 1990 utáni önkormányzatok jelenéig, vagy éppen fordítva, az 1950 előtti időszakból visszafelé az évszázadokkal korábbi első adatemlítésig.

A vertikális terjeszkedéssel meg lehet célozni a szocialista kori államigazgatás, vállalati igazgatás, intézményi vezetők, vagy akár az igazságszolgáltatás meghatározott vezetőinek körét. A határ valójában a csillagos ég...

FIZIKER RÓBERT

(MNL Országos Levéltára, főlevéltáros)

Hozzászólás a 2017. szeptember 5-i műhelytanácskozáson

Kételyek

Tisztában kell lennünk azzal a ténnyel, hogy a levéltár a mindenkori hatalom, a fenntartó, illetve a történelemszociológia szolgálóleánya, és ebből a szerepből maximum kikacsinthat, kitornie viszont nagyon nehéz.

Kérdés az is, hogy megvan-e a szükséges kapacitás, illetve a megfelelő hozzáállás az intézményben, hiszen a közös gondolkodás és munka akkor is „csapatjáték”, ha a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat honlapja a történész-levéltáros foglalkozás esetében csak „esetleg előnyös lehet” kitételrel utal ennek szükségességére, de alapkövetelményként nem említi azt.

Fel kell oldanunk az adminisztratív-szolgáltató és kutató levéltár meglévő ellentétét is, bár a mostanában formálódó irány ebből a szempontból örvendetes fejlemény.

Végül a korábbinál nagyobb figyelmet kell fordítani a projektek „utánkövetésére”, hiszen általában az egyéves munkák lezárulta és az újabb feladatok kijelölése ezt nem tette lehetővé. A meglévő anyagaink elérhetőségét biztosítani, tartalmukat folyamatosan bővíteni, tényleges használatukat pedig figyelemmel követni szükséges.

Az 1945 előtti Kormányzervek Főosztálya tudományos munkakörben foglalkoztatott munkatársainak véleménye

Kovács Tamás szerint a történelem 1867 után kezdődik. Ezzel a megállapítással abból a szempontból azonosulni is tudok, hogy a napjainkat meghatározó történeti eseményekre kell fókuszálni, azok vizsgálata és bemutatása a társadalom előtt is könnyebben tudja igazolni a létjogosultságunkat. Kovács Tamás a digitalizálás tartalmának, a munkaterv és a projektek viszonyának átgondolását és a minisztériumok, cégek, kamarák mint projektmegrendelő- és finanszírozó partnerek bevonását is szükségesnek tartja. (Utóbbira jó példa a *Vasszekerek aranykora* című szolnoki vasúttörténeti kiállításba bevont MÁV.)

Reisz T. Csaba a kutatói kataszter tényleges felhasználását és hozzáférhetővé tételét, illetve a kutatónapnak nem csupán lehetőségként, hanem kötelezettségként való értelmezését javasolja, utóbbival teljes mértékben egyetértek, a kutatónapok „produktumát” ellenőrizni kell, úgy tudom, van is erre szándék.

Kovács Zsuzsa a tematikus irányba remélhetőleg elmozduló oktatás segédanyagainak prezentálásában lát lehetőséget a levéltár számára, Kulcsár Krisztina a Kosáry-féle bibliográfia családi és egyházi levéltárakat ismertető részének munkálatait, Tuza Csilla céhes adatbázisának további fejlesztését végezné szívesen levéltári keretek között.

Javaslat

Hornyák Árpád nemrég adta ki a jugoszláv diplomácia két világháború közötti Magyarország-képét bemutató forrásgyűjteményét. Ennek kapcsán javasolom, vegyük fel a kapcsolatot a környező országok levéltáraival, készítsünk, adjunk ki kötetekben – illetve konferenciákon mutassunk be közösen – ilyen országképeket, kezdve esetleg az osztrákokkal. Természetesen a vizsgált időintervallum és a projektpartnerek száma bővíthető.

DOMINKOVITS PÉTER

(MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, főlevéltáros, igazgató)

**A levéltári szakmai együttműködés terei és lehetőségei
a nyugat-magyarországi térségben és Burgenland területén**

A levéltári szakmai együttműködés kézzelfogható eredményekben (pl. kötetekben, teljesített projektekben) történő megnyilvánulásai Nyugat-Dunántúlon több évtizedes múltra tekintenek vissza. Ennek a kölcsönösségen alapuló együttműködésnek mindig két alapvető fundamentuma volt, az egyik objektív (azaz olyan iratanyag, amely az együttműködést célul kitűző levéltárakban kölcsönösen megtalálható), a másik több tekintetben szubjektív tényező (azaz nem csak a pozitív együttműködés szándéka, de ehhez hasonló szakmai, módszertani tudással felvértezett szakemberek sora). 1986-ban kezdődött el az a nagyszabású munka az Országos Tudományos Kutatási Alap pénzügyi támogatásával, valamint az akkori főhatóság, a Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztálya szakmai irányításával, amely a vármegyei közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyvek, valamint a városi, mezővárosi tanácsülési jegyzőkönyvek egységes szempontok szerint történő kiadását tűzte ki célul. Ezen országossá kinövő törekvéshez a dunántúli megyék az 1980-as évek második felében, az 1980-as évtized végén, az 1990-es évtized kezdetén csatlakoztak. Először Zala (Bilkei Irén – Turbuly Éva: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1555–1609*), majd Vas (Tóth Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1595–1600*), illetve Győr vármegyék (Gecsényi Lajos: *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái, 1580–1616*) 16. századi latin nyelvű vármegyei jegyzőkönyveinek magyar nyelvű regesztái, azaz egységesített szabvány szerint elkészített bő magyar nyelvű tartalmi kivonatai jelentek meg. A megjelent kötetek is viszonylag hamar rámutattak a forrás roppant történeti értékére, és azt is bizonyították, hogy e munkát mind időben, mind térben kiterjesztve folytatni kell. E folytatás részeként 1991-ben a Vas Megyei Levéltár és Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára közösen pályáztak az elkészült regesztakötetek folytatására. Célul tűzték ki a földrajzi, közigazgatási keretek kibővítését, így a régióból Sopron és Moson vármegyék kora újkori jegyzőkönyveinek regesztázását is. A komparatív kutatásokat segíti és az összekapcsolódások fel-

tárására sarkall az a tény is, hogy 2009-ben az addig elkészített 16–18. századi vármegyei jegyzőkönyvek regesztái DVD-n is megjelentek.

Túlzás nélkül állítható, a vármegyei közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyvek egységes módszertani elveken nyugvó regesztaformájú kiadása a magyar levéltárügy egyik legnagyobb integratív vállalkozása volt, ami napjainkban is tart. Köszönet érte az abban részt vett és részt vevő összes Kollégának. E vállalkozás fontosságát és egyben életképességét kitűnően illusztrálja az a tény, hogy több mai MNL-tagintézmény töretlenül folytatja ezeknek a kiadványoknak a megjelentetését. Valójában az lenne a megnyugtató – és egy esetleges jövőbeni cél –, ha egy nemzetközi együttműködés keretében a mai Szlovákia területén fekvő történeti vármegyék iratanyagára is kiterjedhetne ez a forráskutatás, forrásfeltárás és -feldolgozás, időben pedig megfontolandó lenne a 18–19. század fordulójáig eljutni a munkával.

Az 1848-at megelőző forrásbázison a legnagyobb szabású közös projektek a Mária Terézia kori úrbérrendezés ún. kilenc kérdőpontjára adott válaszokhoz kapcsolódtak, kiterjesztésük ma is aktuális. Egy vármegye szintjén Wellmann Imre munkája hívta fel először e forrás értékére a figyelmet (*A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében*. Budapest, 1967). Több évtized elteltével elsősorban a kelet- és az észak-magyarországi megyék forráskutatását, forrásfeltárását jellemezte e források közzététele, történeti, etnográfiai elemzése. Elsősorban az árucseré, a migráció, az agrárgazdálkodás, a piackörzetek, a piacközpontok tekintetében folytak a vizsgálatok. (Takács Péter, Viga Gyula és a szlavista Udvardi István forrásközléseit, elemzéseit kell elsősorban kiemelnünk.) A forrástípus keletkezéstörténetét, forrásértékét PhD-disszertáció formájában Horváth Zita dolgozta fel (Miskolc, 2001). Ugyanakkor egy dunántúli nagy törvényhatóság, Zala megye három járásának vallomásait is ő tette közzé. A több évtizedre visszatekintő munkák ellenére ez is egy napjainkig befejezetlen nagyprojekt; a további folytatás lehetőségét érzékelteti – megfelelő forrásadottságok esetén csak a Dunántúlon – Tolna, Baranya, Somogy, Vas, Veszprém, Komárom, Győr, Moson megyék máig kiadatlan forrásainak hosszú sora.

Az 1848 előtti forrástípusok közül a reformkori országgyűlési követutasítások és követi végjelentések összegyűjtése, egységes szempontok szerinti megjelentetése lehetne egy olyan általános közös program, amelyben Borsod és Zala megye feltárásait követően szinte minden megyei levéltár részt tudna venni. Ugyanakkor azt is illik megjegyezni, hogy az e forrástípus feltárásában rejlő lehetőségekre egy kéziratban maradt munkában már az 1960-as években Bónis György és Degre Alajos felhívták a szakma figyelmét.

A fentiekben elsősorban az 1848 előtti narratív forrásokra fókuszáltam. Természetesen a különböző típusú adóösszeírások, anyakönyvek más típusú, tőlem távolabb álló adatbázis-építéshez köthető közös munkát tesznek lehetővé.

Bármilyen hihetetlen, de a burgenlandi történetkutatás az 1950-es, 1960-as évtizedtől nagy figyelmet fordított a magyarországi levéltárakban a Nyugat-

Magyarországra, szűkebb értelemben a mai Burgenlandra vonatkozó levéltári iratanyag feltárására, kutatására. E szisztematikus munkát az ún. burgenlandi identitás megteremtése, megszilárdítása is sarkallta, amit a tartományi kormányzat is határozottan és hathatósan támogatott. A burgenlandi osztrák és határ menti megyékben, valamint a tárgyalt időszakban a Tartományi Levéltárban dolgozó levéltárosok, történészek (pl. August Ernst, Harald Prickler) magyarországi történész-levéltárosokkal való folyamatos együttműködésének lehettünk tanúi, az együttműködés eredményei további feldolgozásra várnak. Vas megyében Kiss Mária, Bariska István, Tilcsik György, az akkori Győr-Sopron megyében Gecsényi Lajos (Győr), Tirnitz József (Sopron), Mihály Ferenc (Mosonmagyaróvár) személyében tisztelhetjük az együttműködés meghatározó szakembereit. A burgenlandi fél részéről az egymást váltó, egymás munkájára folyamatosan építő levéltár-igazgatók (August, Ernst, Johann Seedorf) munkájának is köszönhetően, a magyar történetkutatás szempontjából is több, a hazai történettudományban máig csak részben integrálódott munka született. E munkák elkészültével, illetve a tartományi kormányzat által támogatott községtörténetek anyaggyűjtési tevékenységével az együttműködés új csatornákkal bővült. Szerep várt az olyan forrásfeldolgozást és kutatást felvállaló levéltárosokra, mint a már említett Harald Prickler, vagy a burgenlandi horvátok kutatásában nemzetközileg is jelentős eredményeket elért Felix Tobler. Az 1990-es évek első harmadának végétől (a Bollwerk, Forchtenstein tartományi kiállítástól) kezdve a hg. Esterházy családnak a fraknoi várában őrzött, máig kimeríthetetlennek tűnő levéltára játszott egyre nagyobb szerepet a burgenlandi történeti kutatásokban. Napjainkra a Burgenland-kutatásokban az egykori *Allgemeine Burgenländische Landestopographie*-val kapcsolatos adatgyűjtések és műhelymunkák – közel egy évtizede – leálltak. E szisztematikus munka a nagymartoni járásig (*Mattersburger Bezirk*) jutott el. Ugyanakkor az idősebb korosztály (Prickler, Harald, Tobler) nyugdíjba vonulásával, egy új szakmai generáció megjelenésével, illetve ezzel párhuzamosan a levéltár tartományi kormányzaton belüli strukturális átszervezésével, a kutatás súlypontjai is megváltoztak. Napjainkra felerősödött a 20. század iránti érdeklődés, ennek keretében a máig is kevésbé kutatott időszak, az ún. *Anschlusszeit* került az érdeklődés fókuszába. Ez az önállóságát elvesztett Burgenland története. (Ugyanis a Harmadik Birodalom megszállásának időszakában a tartomány déli része Steiermarkhoz, északi része Nieder Donau Gauhoz tartozott.) Az *Anschlusszeit* iránti érdeklődés mellett az elmúlt években felerősödött az 1945 utáni időszak története (*Russenzeit*) iránti érdeklődés is.

THE POSSIBILITIES OF THEMATIC HISTORICAL RESEARCH AT THE NATIONAL ARCHIVES OF HUNGARY

WORKSHOP CONFERENCE

The National Archives of Hungary (NAH) held a workshop, titled *Sources, Views, and Analyzes* on September 5, 2017 in order to coordinate scientific research. Participants responded to the following key questions in 5-10 minute reactions: 1) What topic do you consider as possible base for a working group, 2) What kind of co-operation (in and outside of NAH) is this considered feasible; 3) What would be a ca. three-year program phases, 4) What kind of digital databases are important to build; 5) Are there any opportunities for sponsorship, external funding? In many cases, despite all the different approaches, every speaker emphasized the importance of thematic, problem-centered approach, common thinking and cooperation.

